

3. Мацевко-Бекерська Л. Українська мала проза кінця XIX – початку XX століть у дзеркалі наратології. Львів. Сплاین. 2008. 408 с.
4. Папуша Ігор. Modus ropens. Нариси з наратології. Тернопіль. Крок. 2013. 259 с.
5. Собчук О. В. Переосмислення понять наративності, персонажа і фокалізації в сучасній конітивній наратології. *Магістеріум. Випуск 48. Літературознавчі студії*. 2012. С. 108–113.
6. Шмид В. Нарратология. М. Языки славянской культуры. 2003. 312 с.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-261-6-42>

**THE EPIC AND THE EPIC FILM:
FROM LITERARY GENRE TO CINEMA GENRE**

**ЕПОПЕЯ & КІНОЕПОПЕЯ:
ВІД ЛІТЕРАТУРНОГО ЖАНРУ ДО КІНОЖАНРУ**

Nikoriak N. V.

*Candidat of Philological Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of World Literature
and the Theory of Literature,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University
Chernivtsi, Ukraine*

Нікоряк Н. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри зарубіжної
літератури та теорії літератури,
Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна*

Жанрова система літератури протягом свого історичного руху постійно змушена адаптуватися до нових умов буття культури. Сьогодні має місце загальна культурна тенденція до розмивання меж між різними видами мистецтва, до їхнього взаємопроникнення. Як результат, літературні жанри, які, здається, на певному етапі свого розвитку втрачають свою актуальність, отримують новий імпульс, «друге життя» у кооперації з іншими мистецтвами.

Відомо, що епічні жанри літератури, завдяки своїй монументальності, дозволяють в оповідній формі багатогранно відтворити вагомі події історії у поєднанні з оповіддю про людське

життя, про внутрішній світ персонажів. Тому й не дивно, що епічні жанри знайшли своє «продовження» в кіномистецтві, де вони презентовані насамперед такими жанрами, як кіноепопея, кінороман, кіноповість [7, с. 57]. Крім того, епічні жанри в кіно – це і «екранізація відповідного літературного першоджерела» [1, с. 74].

Свій активний розвиток в кіномистецтві епічні жанри розпочали ще в 20-ті ХХ ст., коли виникла нагальна потреба зафіксувати ключові історичні події епохи – революційні рухи, воєнні катаклізми. Кіномистецтво дозволяло охопити більшу рецептивну аудиторію і відповідно, у заданому ключі, донести важливу інформацію. У такий спосіб формується так званий *кіноепос*. Дослідники підкреслюють, що зацікавлення епічними жанрами виникало щоразу «на крутих зламах історії, коли поставала потреба епічного осмислення крупномасштабних подій» [7, с. 73–74].

Серед епічних жанрів своєю затребуваністю в кіномистецтві відзначився жанр *епопеї*. Пригадаймо, що епопея сьогодні тлумачиться як «епічний жанр дидактичного характеру», який «містить в собі настанову на всеохоплююче відображення народного життя, потребує інтересу до всіх його (фабулізованих і деталізованих) реалій та дистанційної неквапливої оповіді про нього» [5, с. 185]. Паралельно з цим терміном досить часто вживається словосполучення героїчна/епічна поема, що якраз відображає еволюційно-спадковий дискурс цього жанру. Визначення жанру *кіноепопеї*, запропоноване і літературознавцями, й кінознавцями (переважно в довідковій літературі), майже дослівно фіксує ключові жанрові коди, властиві літературному жанру, лише з орієнтацією на кіномистецтво. Так, у «Літературознавчій енциклопедії» зазначається, що кіноепопея – це «художня кінострічка, в якій розгортаються широкомасштабні історичні події, відображаючи багатопланову картину громадського життя з різноманітними суспільними та родинними конфліктами, драми і трагедії конкретних людських дол» [6, с. 479]. Знаходимо ще одне визначення: «кіноепопея відображає в образній формі діяльність народних мас в переломні, кризові періоди історії людства, коли, як на зламі, оголюються її глибинні процеси» [7, с. 57]. Подібне означення жанру пропонує кінодослідниця Н. Агафонова: «*Кіноепопея* – монументальна форма епічних жанрів, де знаходять своє екранне втілення переломні моменти історії і долі народу. Сюжетобудова ведеться за принципом багатосхаровості – на кількох паралельних лініях» [1, с. 74]. Вже кілька наведених формулювань засвідчують зберігання цим синтетичним жанром ключової літературної жанрової

ознаки – це масштабність, всеохопність зображення вагомих історичних подій, життя народу та окремих доль на фоні «перехідних/кризових» періодів. Така сталість літературної жанрової матриці пояснюється, зокрема М. Бахтіним, тим, що «епопею ми знаходимо не тільки давно готовим, але вже й глибого застарілим», «майже омертвілим жанром», що має сформований і «малопластичний кістяк» [2, с. 401]. Цей «жанровий кістяк» характеризується «трьома конститутивними ознаками»: по-перше, предметом епопеї є національне епічне минуле, за термінологією Гете й Шиллера – «абсолютне минуле»; по-друге, джерелом епопеї виступає національне сказання (а не особистий досвід і вільний вимисел, що з'являється на його основі); по-третє, епічний світ віддалений від сучасності, тобто від часу співця (автора і його слухачів), абсолютною «епічною дистанцією» [2, с. 401].

Підкреслимо, що жанри, сформовані у «сиву» давнину, мають кілька версій щодо їх генези. У випадку епопеї найбільш відомими є «циклізація сюжетних пісень» О. Веселовського та «формування легенд шляхом перетравлювання інших» А. Хойслера. Проте ніхто не піддає сумніву, що епопея бере свій початок з фольклору як відображення «духу та поглядів» народу на найважливіші історичні події минулого, як «колективна пам'ять народу, втілена в монументальній естетичній формі» [3, с. 261]. «Світ епопеї, – підкреслював М. Бахтін, – національне героїчне минуле, світ «початків» і «вершин» національної історії, світ батьків і родоначальників, світ «перших» і «кращих» [2, с. 401]. В. Пропп констатував, що «вирішальною ознакою епосу є героїчний характер його змісту, а зміст визначають боротьба і перемога», «боротьба не за вузькі, дріб'язкові інтереси, не за власну долю, не за особисте благо героя, а за найвищі ідеали народу в певну епоху» [8, с. 5]. Презентативними зразками стали стародавні колективні/народні епоси: шумеро-аккадський – «Гільгамеш», індійський – «Махабхарата», й авторські: грецький – «Іліада» й «Одісея» Гомера, римський – «Енеїда» Вергілія. Пізніше долучилися й середньовічні епічні зразки: слов'янський – «Слово о полку Ігоревім», грузинський – «Витязь у барсовій шкурі» Ш. Руставелі, скандинавський – «Едда», германський «Пісня про Нібелунгів», китайський – «Трицарство» Ло Гуаньчжуна.

У процесі своєї еволюції жанр епопеї зазнавав ріноманітних жанрових модифікацій: *епопеї-наслідування* («Звільнений Єрусалим» Т. Тассо, «Лузіада» Л. де Камоенса, «Осман» І. Гундулича, «Франсіада» П. де Ронсара, «Генріада» Вольтера), *епопеї-сатири* («Гаргантюа і Пантагрюель» Ф. Рабле, «Мертві душі» М. Гоголя) і пізніше, в нові часи, – *роман-епопея* («Дон Кіхот» М. Сервантеса, «Війна і мир»

Л. Толстого, «Сага про Форсайтів» Дж. Голсуорсі, «Жан-Крістоф» Р. Роллана, «На нашій землі», «Великі перелог», «Кров людська – не водиця», «Велика рідня» М. Стельмаха, «Сестри Річинські» І. Вільде, «Волинь», «Ост», «Темнота», «Втеча від себе» У. Самчука та ін.), *суб'єктивна епопея* («У пошуках втраченого часу» М. Пруста). У новітні часи сформувався ще один жанровий різновид – *епічне фентезі* («Володар пернів» Дж. Р. Р. Толкіна), який набув шаленої популярності як в літературному варіанті, так і в кінематографічному.

З винайденням кінематографа кращі зразки епічних творів отримали своє друге життя на екрані. Завдяки екранізації, як першій сходинці на шляху формування власне жанру кіноепопеї, літературні епічні сюжети по-новому прочитувалися сценаристами та режисерами, як результат – світ отримував нові рецептивні кіноверсії. Наприклад, грецький епос – «Гнів Ахілла» (1962), «Троянська війна» (1961), «Одіссей» (1997), «Троя» (2004), «Іліада» (2020).

Однак кіномитці не зупинилися лише на відомих літературних зразках, а спробували створити власне кінематографічні епопеї, лише використовуючи відповідну матрицю літературного жанру. Так, до власне перших показових епічних кінозразків відносять «Броненосця «Потьомкіна» (1925), «Жовтень» (1927), «Старе й нове» (1929), «Іван Грозний», «Хай живе Мексика!» (незавершена кіноепопея) С. Ейзенштейна, «Прометей» (1935) І. Кавалерідзе, «Щорса» (1939) та «Битва за нашу радянську Україну» О. Довженка, «Богдана Хмельницького» (1941) й «Третій удар» (1948) І. Савченка, епічністю відзначений також фільм «Полум'я гніву» (1956) Т. Левчука. Самі назви більшості кіноепопеї засвідчують їхню ідеологічну заангажованість, проте слід пам'ятати, що цей жанр активно використовувався владою для увіковічнення «нового епосу». Серед українських режисерів, що найяскравіше проявили себе у жанрі кіноепопеї першої половини ХХ ст., називають Ігора Савченка (1906–1950), позаяк він був одним з «найвидатніших професіоналів у тогочасному кінематографі», який досяг чималого успіху саме в «епічному жанрі», хоча й «був скутий каноном державного міфу» [10, с. 65].

Відомі світові кінорежисери також активно працювали й працюють у жанрі кіноепопеї або надають своїм текстам епічності, презентуючи глядачам свій погляд на історичне минуле чи невідоме майбутнє: «Колесо» (1922) й «Наполеон» (1927) А. Ганса, «Загибель богів» (1969) Л. Вісконті, «Баррі Ліндон» (1975) С. Кубрика, «Двадцять століття» (1976) Б. Бертолуччі, «Зоряні війни» (1977, 1980, 1983) Дж. Лукаса, «Апокаліпсис сьогодні» (1979) Ф. Копполи, «Фіцкарральдо» (1982),

В. Херцога, «Одного разу в Америці» (1984) С. Леоне, «Ран» (1985) А. Куросави, «Той, що танцює з вовками» (1990) К. Костнера, «Список Шиндлера» (1993) С. Спілберга, «Хоробре серце» (1995) М. Гібсона, «Володар кілець» (2001, 2003) П. Джексона.

Таким чином, зафіксуємо, що аналіз окремої жанрової структури виходить за межі компетенції літературознавчої теорії, позаяк відображає проблематику культури в цілому.

Література:

1. Агафонова, Н.А. Общая теория кино и основы анализа фильма. Минск : Тесей, 2008. 392 с.
2. Бахтин М. М. Эпос и роман (О методологии исследования романа). *Литературно-критические статьи*. Москва, 1986. С. 392–427.
3. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: підручник. Київ : Либідь, 2001. 488 с.
4. Залізник М. Визнаний мастер кіно. *Поет екрана Ігор Андрійович Савченко: До 100-річчя від дня народж. укр. кінорежисера* / уклад. Т. Марчук. Вінниця, 2006. 26 с.
5. Іванюк Б. Епопея. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства* / гол. ред. А. Волков. Чернівці : Золоті литаври, 2001. С. 185–186.
6. Літературознавча енциклопедія / автор-укладач Ю.І. Ковалів. Київ: Академія, 2007. Т. 1. С. 479.
7. Нечай О. Ф., Ратников Г. В. Основы киноискусства: учеб. пособие для некинематогр. вузов. Минск : Выш. шк., 1985. 368 с.
8. Пропп В. Русский героический эпос. Москва : Изд-во Ленинград. ун-та, 1955. 603 с.
9. Ткаченко А.О. Кіноепоея про Т. Шевченка в освітньому процесі. *Шевченкознавчі студії: зб. наук. праць*. 2021. Вип. 1(24). С. 102–120.
10. Тримбач С.В. Кіно народжене Україною. *Альбом антології українського кіно*. Київ : Саміт-книга, 2019. 384 с.